

KRZYSZTOF CZYZEWSKI

A határvidék perspektívájából

ATLANTISZ-KOMPLEXUS, AVAGY KÖZÉP-EURÓPA A VILÁGVÉGE UTÁN

1.

Kezdjük ezt az elbeszélést, némileg könnyedén, egy utazó rövid beszámolójával!

Ez az utazó hosszú éveken át járta fáradhatatlanul Közép-Európa országait, hogy felkutassa annak a civilizációnak a nyomait, amelynek még a létezését is vitatták, s nagyon sokan úgy vélték, hogy csupán mítosz volt, mint az ősi Atlantisz.

Hősünk útlevele tele van a legkülönfélébb határátlépést igazoló pecsétekkel, vízumokkal, stemplikkel, amelyeket gyakran borsos áron vásárolt meg. Volt, hogy nem kapott vízumot, mert előbb ellenőrizni kellett, hogy ki mindenki tart kapcsolatot. Az egyik nagykövetséget azzal haragította magára, hogy nemzeti kisebbségekkel és „szektákkal” (görög katolikusokkal!) állt kapcsolatban, s amikor védekezésül közölte, hogy nem csak velük, megtudta, hogy az még rosszabb, mert az általa felsorolt személyek nem az illető nemzet igazi képviselői. Amikor autóval utazott, néha irigyelte a nyugat-európaiakat, akiket tisztelettel üdvözöltek, és soron kívül engedtek át a határon. Előfordult, hogy a szélvédőjére ragasztott, sebtében írt, angolosan hangzó mágikus PRESS felirat elég volt ahhoz, hogy kikerülje az irgalmatlanul hosszú sort. Semmi sem segített azonban olyankor, ha éppen nemzeti ünnepen akart átkelni a határon – meg kellett várni, hogy véget érjen a külön erre az alkalomra épített színpadon zajló ünnepi műsor, amelyen részt vett a szomszédos határország szívélyesen fogadott delegációja is; azé a határországé, amellyel évek óta eredményesen sikerült megakadályozni a közös vámvizsgálat bevezetését, pedig az mindkét fél jól felfogott érdeke volt. Néha, miután átjutott az áhított szomszédos országba, utazónk máris ravaszul kieszelt csapdába esett – egy erdő szélén álló rozszant autóban rendőr rejtőzködött radarral felszerelve, s a következő városkában a járőr már nyújtotta is a büntetőcédulát neki is, másoknak is, mert ugyan ki hajt egy erdő közepén 40 kilométerrel? A hagyományos szláv vendégszeretet sajátos megnyilvánulása volt ez a kis tréfa. Volt úgy, hogy a határőrök rá se hederítettek szabályos, követségen kapott vízumára, papírjaira, s egyszer az egyik határon géppisztollyal noszogatva taszigálták le az autóbusról. Csak amikor kiderült, hogy ismeri az adott nép egy ősrégi dalát, s ezt a tudását kiegészítette azzal, hogy a létező embargó ellenére meg akarja hívni Európába e nagyszerű kultúra képviselőit, csak ekkor döntöttek úgy a határőrök, hogy visszatérhet az autóbuszba, s folytathatja útját. Egy három gyerekével a férjéhez utazó kétségbeesett asszony azonban nem mehetett vissza a buszba – más fajú volt, s ezt semmivel sem lehetett jóvá tenni.

Más alkalommal Európa összes országára érvényes „zöld kártyáját” nem fogadták el. „Ez az ország nem tartozik Európához” – hallotta, miközben márka után kotorászott, hogy a megfelelő kenőpénzt leszurkolja. Egy bizonyos határon tíz márkát kellett fizetnie fertőtlenítésért – látván megdöbbenését, tudomására hozták, hogy az a földből kiálló rozsdás cső, amely észrevétlenül szisszent egyet, amikor elhajtott mellette, fertőtlenítette az autóját.

Jegyezzük még meg, hogy természetesen egyfolytában német márkáról beszélünk, és megnyugtatóan ismételjük meg, hogy Friedrich Naumann *Mitteleuropája* mindig csak meg nem valósult utópia volt.

Vég nélkül sorolhatnánk a megalázásokkal, néha nagylelkűséggel teli tragikomikus eseteket, amelyekkel utazónk az egykori „baráti tábor” határain találkozott, miközben azt tapasztalta, hogy minél távolabbi országból érkezett valaki, különösen pedig, ha a „táboron” kívülről jött, annál jobb szívvel fogadták.

2.

Hagyjuk azonban most már ezt az anekdotikus szálát, amely úgyis csak a közép-európai íz érzékeltetése miatt csábított el bennünket, s vessünk egy pillantást arra a világra, amely hőszünk szeme elé tárult utazásai közben! Nem fontos, hogyan jutott el ezekre a helyekre, bár nagy a kísértés, hogy megemlítsük, miként nyíltak meg előtte Közép-Európa egymástól gyakran távol eső régióiban egyes emberek, amikor közölte, honnan érkezett. Ezek az emberek, jóllehet más-más nyelven beszéltek, megőrizték az egykori együvé tartozás, a lelki rokonság emlékképeit, amit a velük egy országban élő lakosokról egyáltalán nem lehetett elmondani.

Vagy megemlíthetnénk azt is, hogy egy hazájától több mint ezer kilométerre fekvő hegyi falucskában hirtelen anyanyelvén szólaltak meg az emberek, éppen csak annak tisztább, nemesebb változatát használva; vagy hogy egy bizonyos városba bombázó-repülőgépen jutott el, máskor meg páncélcocsin utazott nemzetközi egységek fekete bőrű katonáinak felügyelete alatt; megemlíthetnénk, hogy milyen argumentumokkal vette rá az évek óta hallgató embereket a megszólalásra, hogyan talált kulcsokat és kalauzokat elfelejtett és elrejtett helyekhez, hogyan rázta le kísérőit, ha nem engedték oda, ahova el akart jutni.

Nos, a Krisztus utáni 2. évezred végének utazója a világvége utáni világot látta maga előtt. Látott olyan elvadult kerteket és parkokat, amelyekben Robin Hoodot játszhatott volna, akárcsak a sherwoodi erdőben. Látott romba dőlő épületeket, amelyekről nem lehetett megállapítani, mi célt szolgálhattak, mert ugyan ki gondolná ép ésszel, hogy egy lakatlan gerincen obszervatóriumot építsenek?

Látott nagyszerű hidat, amelyet nem valamely fontos nemzetközi vasútvonal elemeként, hanem néhány kisváros már régóta nem működő helyi összeköttetésének elősegítésére építettek. Látott egy másik hidat is, amelyet levegőbe röptettek, de nem azért, hogy végérvényesen elválasszák egymástól a folyó két partján élőket, hanem azért, mert a híd elviselhetetlen szépségét túlságosan kevélynek tartották, miközben körös-körül minden megalázkodott a fegyverek ereje előtt. Látott más hidakat, utakat, sztrádákat, vasúti töltéseket, amelyek nem vezettek sehova, megszakadtak egy frissen kijelölt határnál, vagy elvesztek valamilyen lakatlan sűrűségben. Látott temetőket, bennük meggyalázott sírokat és kidöntögetett sírköveket érthetetlen nyelvű feliratokkal, pedig a halál dátuma szerint nem voltak régi sírok; látott kecskelegelőnek használt temetőket, amelyek így szerencsésen megmenekültek a bulldózer elől. Sírkövekkel, azok maradványaival egyébként a legkülönfélébb helyeken találkozott, mert az emberek udvar kikövezéséhez, istálló alapozásához, lépcsők, járdák építéséhez használták fel őket... Látott különféle felekezeti templomokat, amelyeket ökölvívóringgá, műtrágyraktárrá, ateista múzeummá, kocsmává, mozivá, tűzoltószertárrá alakítottak... Látott talapzatokat, amelyekről ledöntötték a keresztet, vagy kereszteteket, amelyekről leverték a második szárnyat, vagy körablakokat, amelyekből „kikasztrálták” – így mondta egy megmenekült Atlantisz-lakó – a Dávid-csillagot. Látott kolostorokat, amelyekben marhákat és traktorokat tartottak, a szent könyvekkel pedig a korhadttal tartó gerendákat dúcolták alá. Meglátogatott egy valamikor jó hírű, most vizelettől bűzlő egyetemet, amelyben a mesteri architektúra, a nagyszerű mozaikok és freskók éles ellentétben álltak az otromba bútorokkal, a kosszal és az oktatás alacsony színvonalával – alig néhány évtizeddel korábban itt tanult a század egyik legnagyobb költője, de mit sem tud róla, a beavatottak szűk körén kívül, senki sem a jó tízezernyi hallgató közül.

Egy másik egyetemen tanúja volt annak az elkeseredett harcnak, amely az egyetem nemzeti jellege miatt zajlott, egyik vagy másik nemzetiségi csoport partikuláris érdekeinek megfélemlően, az *universitas* szó jelentése ugyanis – sok más régimódi szóéhoz hasonlóan – már kiveszett a köztudatból. Látott udvarházakat, kastélyokat, amelyeket kolhozirodákká alakítottak, vagy teljesen kifosztottak, leromboltak. Látott szemételepet egy antik színház helyén. Látott régi bérházakat, amelyekbe közeli és távoli vidékekről telepítettek be embereket, s ezekben a bérházakban fölöslegesnek és megvetendőnek minősítettek mindent, ami túl szépnek hatott, ami nagyvonalúságával a kifinomult ízlést szolgálta, úgy, hogy mindig finom szálakkal kötődött a hétköznapi élet és az ünnepi együttlétek praktikumához. Az álmok netovábbjának számított hát egy központi fűtéses, liftes, szemétedobós lakótelepi panellakás, s a régi városrészek, azokkal az idegen és titokzatos hangulatú öreg házakkal, megmaradtak a szegényeknek, a társadalom periferiájára szorultaknak és az egykori értelmiség maradékának. Látott

olyan városokat is, amelyeknek lelkét éppen belülről kezdték ki, lerombolva a régi negyedeket, hogy helyükön felvonulási tereket, vezérek mellszobraival díszített parkokat építsenek. Egy valamikor nagyszerű, esztétikus építészetéről ismert fővárosban elakadt a szava, amikor megpillantotta azt a hatalmas, horizontig nyúló, nyílegyenes fasort, amelyet a régi képeslapokon megörökített villák, kertek, kedves zugok között vágtak. A fasor mentén magas panelházak sorakoztak, mögöttük fölfedezett egy csodával határos módon megmenekült szentélyt, amely alig látszott nagyobbnak, mint a mellette álló szeméttároló. A fasor megkoronázásaként egészen a horizonton gigantikus színfalra emlékeztető valami emelkedett a magasba, mint holmi szürrealista színházi előadás kelléke. Utasunk növekvő szorongással közeledett az építmény felé, s csak amikor megpillantotta annak másik, ugyanolyan gigantikus oldalát, akkor jött rá, hogy nem színfalat, hanem palotát lát, amelyet a nép vezérének építettek.

Látott beton lakóházakat csatorna, ablaküveg és ajtókeret nélkül, amelyeket a civilizált életformához alkalmazkodni nem tudó nomádoknak építettek, vagy beton lakótelepeket szintén csatorna és mindenféle infrastruktúra nélkül, de tele tévéantennákkal. Ezeket azért építették, hogy a korábban faházakban élő, évszázados hagyományait őrző, betelepült falusi lakosság civilizációs színvonalát emeljék.

3.

Utazás közben, ahogy telt az idő, s ahogy újabb és újabb területeket fedezett föl, utazónknak mind gyakrabban jutottak eszébe egy régi dal ritmikusan ismétlődő szavai: „...másik világvége nem lesz... másik világvége nem lesz...” De hiszen ő a világvége utáni világot látta maga előtt. A világ létezett, az élet többé vagy kevésbé normális mederben zajlott. A világvégét pedig szinte észre sem vették az emberek. Az uszoda trambulinjáról a medencébe ugró fiatal fiú nincs tudatában annak, hogy arról a magaslatról valamikor egy pap olvasott fel szent szövegeket. Lobotómia, vagyis emlékezetvesztés. Nem személy szerint a fiúra vonatkozik, hanem a világra, amelyben nevelkedik. Betegség ez vagy gyógyír?

Természetesen fönmaradtak a régi világ mindenféle nyomai, bizonyítékai, de leginkább más országokban vagy távoli földrészeken. Egyébként is gyakran egymásnak ellentmondó, misztikus bizonyítékok ezek... Nem lehet, hogy valóban csak mítoszról van szó?

Bizonyos kisebb páttriák, városrészek, nemzetségek vagy népcsoportok eltűnését leírták, de nem egy egész civilizáció végét. Ám még ha létezne is valahol ilyen leírás, korunk Kelet-Közép-Európájának egyetlen társadalma sem venné ezt tudomásul. Ez ugyanis azt jelentené, hogy „mi” új barbárok vagyunk, ilyen önképet pedig nem vagyunk hajlandók elfogadni, jóllehet amikor a padlásra vagy a szemétkébe dobáljuk a régi tárgyakat, annak az egykori világnak a morzsáit, amikor hagyjuk, hogy lerombolják a régi templomokat és iskolákat, amikor elkótyavetyéljük a megmaradt régiségeket, eltöröljük az emlékképeket, akkor elősegítjük az egész civilizáció pusztulásának végső aktusát. Mindezt azonban nem akarjuk végiggondolni. Inkább jó adag ironiával beszélünk egy olyan világnak a mítoszáról, amely a valóságban soha nem is létezett. Ez a mi Atlantisz-komplexusunk. Nagyon nagy árat fizetünk ezért, s önelégült, ironikus mosolyunk csak időleges, csak a társaságnak szól. Nem tudjuk ugyanis elrejtetni azt a tényt, hogy gondban vagyunk önanonosságunkat illetően, hogy gyötör bennünket az ideiglenesség, a bizonytalanság érzése. Említett utazónk valamikor egy frissen függetlenné vált országban ezt hallotta: „de most, hogy már nem vagyunk velük együtt, kivel legyünk?” Ez a félelemmel vegyes tépelődés nagyon jellemző ránk, ezért akarunk mindenáron valaki erősebbhez csatlakozni, és kiszakadni a világnak abból a részéből, amelynek horizontja – egy ismert európai vezető személyiség szerint – különösen „homályos”. Mivel egységes egészként ez a világ nem létezik, és talán soha nem is létezett – ahogyan az Atlantisz sem –, valahol a tudatalattinkban ott leselkedik ránk az a baljóslatú, szürrealista drámából vett meghatározás, hogy: „itt, vagyis sehol”.

Pedig nagyon is érdemes lenne elemeznünk a régi civilizációnak mint egésznek a pusztulását. A szinte szemünk láttára vagy közvetlenül a születésünk előtt bekövetkezett világvége tudatosítása lehetne ugyanis az első lépés a közép-európai identitásunkhoz vezető úton. És nem kellene félnünk az új barbárok elnevezéstől! Nagymértékben megfelel ugyanis az igazságnak, függetlenül attól, hogy az előttünk élők ugyanazon vagy egészen más nyelven beszéltek-e. A barbárokkal együtt nemcsak a pusztítás jön el, hanem az új élet lehetősége is.

A közép-európai országokat járva, utazónk éveken át alkonyosávként élt, és éppen a vég és a véget követő üresség megtapasztalása tette lehetővé számára, hogy ezt a civilizációs térséget egészként fogja fel. Lehet, hogy ez az egész mint beteljesült valóság korábban soha nem is volt. Csak annak a világnak a vége és az utána maradt űr mutatta meg, hogy itt egy egész szellemi kontinens létezett.

Ezért érzünk olyan szomorúságot, mint akkor, ha olyasmit veszítünk el, ami még nem is volt a miénk.

4.

Az utazó valahol, egy isten háta mögötti vidéken új életet kezdett, kulturális tevékenységbe fogott, felhasználva egy, a régi civilizáció pusztulása után fennmaradt iskolát és szentélyt. Egy alkalommal egy idős költő érkezett oda az óceánon túlról. Találkoztak: az új életet kezdő barbár és az Atlantisz-lakó, aki visszatért egykori szűkebb pátriájába, amelyre még a világvége előtről emlékezett. Az öreg kíváncsi volt a körülötte születő új életre, tartózkodott attól, hogy régi kliséket alkalmazzon az új, egészen más világgal kapcsolatban; nem siránkozott, nem bánkódott az után, ami elveszett, elfogadta, támogatta az újat. A fiatal barbár, akinek erőt és hitet adott ez a magatartás, elkísérte az öreget azokra a helyekre, ahol az született, nevelkedett, tanult és felnőtte ért – szüksége volt az öreg költő szavaira és könyveire, hogy megfejtse azt a helyet, ahol új életet kezdett, s hogy megfejtse önmagát. Megértette, hogy a világvége, amely olyan észrevétlenül következett be, lepecsételte a helyet, ahol él. Jövevény volt egy ősi város kapujában, s nem tudott bejutni a rejtett kód megtalálása, megfejtése nélkül.

Nem lehet-e, hogy egész Közép-Európa ilyen lepecsételt vidék? Itt élünk nemzetállamaink határai között, egy szellemi kontinens perifériáin, mert a kód, amellyel bejuthatunk Európa közepébe, civilizációs kód. Identitásunk nem alakítható ki *ex nihilo*, nemzeti egyszólamúságban, mintegy elszakadva attól, ami itt régebben létezett.

Önazonosságunk csak akkor születik meg, ha teljesen megmerítkezünk a számunkra kijelölt helyben mint egységes egészben, amelynek pecsétje lehullott, amely keresztül-kasul bejárható, feltárható.

Szenyán Erzsébet fordítása

A Tokaji Íróklub idén, augusztus 17–19. között a következő címmel tartotta tanácskozását: *Régiók határok nélkül, forradalmak befejezetlenül*. A cím sejteti, hogy a regionális egységekben való gondolkodás válasz arra a tényre, hogy az etnikai határok nem esnek egybe az államhatárokkal. Ugyanakkor a régió itt Kelet-Közép-Európát is jelenti, amelyet a világban – akár tetszik ez nekünk, akár nem – egy térségnek tekintenek, egybeeső gazdasági és politikai problémákkal. S bárha a különbségek nekünk fontosabbnak látszanak az egyes országok múltbeli és közelmúltbeli sorsa, állapota között, az is nyilvánvaló, hogy ezer szállal szövődik itt minden össze, s noha illúzió volt a Németh László-i gondolat épp a háború küszöbén, amely erre az egymásrautaltságra építve az egymás megismerését és az összehangolódást szorgalmazta, most olyan az idő, amikor a különállás tudata bizonyul illúziónak. Magyar, román, szlovák, cseh, szlovén, olasz előadók között szólalt meg Krzysztof Czy•ewski, a fiatal lengyel író (és színész), aki a litván határ közelében, Czesław Miłosz szülőföldjén alapított meg egy nemzeti kisebbségekkel foglalkozó intézetet. Az előadókat bemutató kis biográfia az ő esetében ezzel a mondattal zárul: „Krzysztof Czy•ewski Németh László által megálmodott közép-európai ember.”

Önkéntelenül is igazolta e megállapítást Cs. Varga István nem sokkal később elhangzott előadásának az a részlete, amelyben Németh Lászlót idézi, s lehet ez a lengyel író esszéjének akár a mottója is: „Nyugat nemzetei az új kor folyamán a parasztságot magukba fogadták – úgyhogy náluk csak osztályok vannak, de nincs a nemzet alatt egy kiteszített emberiség... Nyugaton nincs nép, ahogy Keleten. Keleten pedig nincs igazi nemzet. E végzetben gazdagság is rejlik. Mint a föld mélyében letiport őserdőkből a kőszén: úgy őrződött meg e szomorú és gyönyörű paraszt-Atlantiszokban a prehisztória melege. Kultúrában: ez óriási tartalék és jövő. Keleten -van miből-, csak föl kell fakasztani és kiaknázni... Politikában azonban iszonyú boldogtalanság... maguk az államok nincsenek a népek lelke szerint.”

A szerző e cikk megjelenése napjaiban veszi át a Bethlen Gábor-díjat.

(Á. M.)